

Renata Janicka-Szysko

ORCID: 0000-0002-5396-6613
Akademia im. Jakuba z Paradyża
w Gorzowie Wielkopolskim

„Mamy dosyć zwierzyny dla nas i sąsiedztwa...”¹ Nazwy zwierząt w nazwach własnych kół łowieckich (przyczynek do badań nad socjolektem myśliwskim)

Streszczenie

Celem artykułu jest analiza usankcjonowanych prawnie nazw własnych kół łowieckich, których komponenty stanowią nazwy zwierząt, a w szczególności próba ustalenia czynników decydujących o ich wyborze i wskazania na tej podstawie wartości cenionych przez myśliwych.

Analizie poddano łącznie 1575 nazw (spośród zgromadzonych 2705), których komponent stanowiły nazwy pospolite zwierząt. Należą one do jednego z najpopularniejszych typów komponentów nazw kół łowieckich. Wśród 1575 nazw odnajdujemy 138 niepowtarzalnych. Pięćdziesiąt dwa badane komponenty zostały wykorzystane jednostkowo, zaś 86 z różną częstotliwością: od 2 do 119 razy.

Badane nazwy nie tylko stanowią cechę charakterystyczną odróżniającą koła łowieckie, ale także odzwierciedlają pasje i zainteresowania polujących, konceptualizują cenione przez nich wartości, stają się jednym z istotnych elementów wpływających na poczucie przynależności do grupy i kreujących tożsamość członków koła.

Słowa kluczowe: językoznawstwo, leksyka, semantyka, nazwy zwierząt, łowiectwo

Nazwy własne kół łowieckich – skupiających od kilkunastu do kilkudziesięciu myśliwych, którzy prowadzą gospodarkę łowiecką na powierzonym sobie obszarze, czyli tzw. obwodzie łowieckim² – podobnie jak w przypadku innych organizacji, zalicza się do elementów je wyodrębniających, co podkreślają badacze nauk o organizacji i zarządzaniu, uznając, iż jest to „pewien rodzaj całości, to specyficzny, wyodrębniony z otoczenia obiekt (np. poprzez nazwę, logo, umiejscowienie w przestrzeni, czyli lokalizację lub adres, określenie formy organizacyjno-prawnej itp.) o charakterystycznych tylko dla niego cechach”³. Zgodnie ze statutem Polskiego Związku Łowieckiego⁴, stanowiącego organizację, do której muszą

¹ A. Mickiewicz, *Pan Tadeusz*, Wrocław 1994, s. 124.

² Za: Z. Józwiak, K. Biały, *Słownik podstawowych terminów łowieckich i ekologicznych*, Warszawa 1994, (dalej SPTŁiE), s. 12.

³ A. Adamik, M. Matejun, *Organizacja i jej miejsce w otoczeniu*, [w:] *Podstawy zarządzania*, red. A. Zakrzewska-Bielawska, Warszawa 2012, s. 41.

⁴ Polski Związek Łowiecki (dalej PZŁ) został założony w dwudziestolecie międzywojennym,

należą do wszystkich osób polujących w Polsce, „nazwę koła łowieckiego [...] określają założyciele koła”⁵, tym samym służy ona nie tylko odróżnianiu poszczególnych kół, ale i prawdopodobnym jest, iż odzwierciedla wartości cenione przez myśliwych i egzemplifikuje ich tożsamość. Pełne nazwy kół zbudowane są w podobny sposób, jak w przykładach: Koło Łowieckie „Bory Lubuskie” Gorzów Wielkopolski, Koło Łowieckie „Diana” Myślibórz, Koło Łowieckie „Leśnik” Kłodawa⁶. Stałym elementem jest w nich zwrot „koło łowieckie” oraz nazwa miejscowości, w której znajduje się siedziba danej jednostki organizacyjnej PZŁ. Poszczególne nazwy różnią się zatem wykorzystanymi komponentami – wyrazami lub połączeniami wyrazowymi, które przykładowo wskazują na aktywności zawodowe członków koła, identyfikują jego lokalizację czy też mają znaczenie symboliczne. Analizie nie poddano więc całych jednostek nazewniczych, lecz człony, które w istotny sposób różnicują poszczególne nazwy, a które zostały wybrane przez założycieli koła. Materiał źródłowy został wyekscerpowany z list kół łowieckich zrzeszonych w 49 Zarządach Okręgowych PZŁ⁷, w których łącznie w 2020 r. skupionych było 2705 tych podstawowych jednostek organizacyjnych PZŁ⁸.

Analiza semantyczna 2705 nazw własnych kół łowieckich dowodzi dużej różnorodności znaczeniowej wykorzystanych komponentów. Odnajdujemy wśród nich wyrazy i wyrażenia podkreślające łowiecką tożsamość, obyczajowość i tradycje polującej społeczności (np.: *Brać Łowiecka*, *Darz Bór*, *Hubertus*, *św. Hubert*, *Koło Racjonalnego Łowiectwa*, *Łowiec*, *Koło Miłośników Łowiectwa*, *Rycerze św. Huberta*, *św. Eustachy*, *Towarzystwo Prawidłowego Myślistwa*, *Tradycyjne Łowiectwo*, *Wiara Myśliwska*), a także wskazujące na ścisłe związki z leśnictwem (np.: *Brać Leśna*, *Lasy Polskie*, *Leśnik*); określenia nawiązujące do szeroko pojętej kultury (np.: *Chrobry*, *Cytadela*, *Hubal*, *Gryf*, *Jedność Chłopska*, *Jurand ze Spychowa*, *Piast*, *Partyzant*, *Soból i panna*, *Złoty Róg*), w tym dziedzictwa starożytnego (np. *Akteon*, *Eskulap*, *Orion*, *Sylwan*); nazwy wskazujące na miejsce pracy bądź zawód członków

co stanowiło kontynuację towarzystw łowieckich, które na ziemiach polskich działały w XIX w. W niepodległej Polsce w 1923 r. powołano Centralny Związek Polskich Stowarzyszeń Łowieckich, który w 1929 r. przekształcony został w Polski Związek Stowarzyszeń Łowieckich. W 1936 r. przyjął on obowiązującą do dziś nazwę Polski Związek Łowiecki. W strukturze PZŁ funkcjonuje 49 zarządów okręgowych (dalej ZO PZŁ), co odzwierciedla podział kraju na 49 okręgów. Więcej o historii PZŁ i współczesnej działalności zob. https://pl.wikipedia.org/wiki/Polski_Zwi%C4%85zek_%C5%81owiecki [dostęp: 4.01.2021].

⁵ Statut Polskiego Związku Łowieckiego, s. 12. https://statut-pzl.pl/wp-content/uploads/2019/03/NOWY_STATUT_PZ%C5%81_2019.pdf [dostęp: 10.12.2020].

⁶ <https://gorzow.pzlow.pl/kola-lowieckie/> [dostęp: 4.01.2021]

⁷ Listy kół łowieckich znajdują się na większości stron internetowych poszczególnych zarządów okręgowych. W przypadku braku na stronie internetowej wykorzystano spisy uzyskane bezpośrednio od władz zarządów.

⁸ Informacja zamieszczona na oficjalnej stronie PZŁ. <https://www.pzlow.pl/> [dostęp: 5.12.2020].

koła (np.: *Azotrop, Budowlani, Celuloza, Energetyk, Górnik, Huta, Klub Myśliwski Dziennikarzy, Kolejarz, Literatów Polskich, Miedziak, Oświata, Pracowników Nauki, Rolnik, Węglarz, Żak*); określenia identyfikujące obszar, na terenie którego mieści się siedziba koła czy obwody łowieckie, takie jak nazwy obiektów geograficznych zarówno naturalnych, przykładowo jeziora, rzeki, morza, góry, parki krajobrazowe, rezerwaty przyrody, pomniki przyrody, jak i stworzonych przez człowieka, czyli miejscowości (np.: *Bałtyk, Beskid, Czarna Góra, Dąbrówka, Gorce, Hańcza, Jaworzyna, Kampinos, Kujawy, Leśna Polana, Malbork, Nad Wartą, Noteć, Odra, Pilica, Roztocze, Śnieżnik, Warmia, Wda, Zalesie, Żuławy*); terminologię florystyczną (np.: *borowik, cis, dąb, krokus, róża, świerk, wrzos*), faunistyczną (np.: *antylopa⁹, basior, czapla, drop, foka, gronostaj, jastrząb, kaczka, lis, łoś, orlik, piżmak, rosomak, sowa, tur, wilga, żubr*), fizyczną i atmosferyczną (np.: *brzask, echo, grom, szron, wicher*); rzeczowniki abstrakcyjne określające desygnaty nieuchwytnie zmysłami, takie jak uczucia, pojęcia, różnego typu uogólnienia (np.: *nadzieja, pasja, przyjemność, zgoda*). Komponenty tworzące 2705 badanych nazw niekiedy powtarzają się, dlatego należało ustalić liczbę wyrazów niepowtarzalnych. W wyekscerpowanym materiale źródłowym znajduje się 596 określeń unikatowych (22,03%), z czego 402 miana występują raz, a 194 powtarzają się z różną częstotliwością (od 2 do 119 razy). Wśród 596 komponentów unikatowych bez mała ¼ całości (138 jednostek; 23,15%) stanowią nazwy zwierząt i wyrazy od nich pochodne. Celem niniejszego artykułu jest zatem próba analizy znaczącej grupy komponentów nazw kół łowieckich. Przedmiotem badań będą nazwy zwierząt i wyrazy od nich pochodne, takie jak nazwy miejsc oraz określenia stad zwierząt, a w szczególności próba ustalenia czynników decydujących o ich wyborze i wskazania na ich podstawie wartości cenionych przez myśliwych i wpływających na ich tożsamość.

Wyekscerpowany materiał źródłowy obejmuje określenia przedstawicieli świata przyrody przyporządkowanych do czterech gromad¹⁰: ssaków, ptaków, owadów i ryb. Znalazły się w nim jako dominujące niemal równoległe nazwy zwierząt najbliższych polującym, czyli ptaków (63 jednostki; np.: *batalion, gęgawa, kuropatwa, łyska, mewa, pustułka, słonka, sowa, wilga, żuraw*) i ssaków (62 jednostki; np.: *daniel, jeleń, łoś, muflon, piżmak, rosomak, szakal, wydra, żbik*). Wielokrotnie mniej jest wyrazów nazywających owady (2 jednostki: *motyl, osa*) oraz ryby (1 jednostka: *głowacz¹¹*). Materiał badawczy uzupełnia 10 komponentów, w tym: 5 określeń

⁹ Nazwy gatunkowe i rodzajowe zwierząt, a także ich określenia w gwarze łowieckiej tu i w dalszej części artykułu zapisywane są kursywą, by, tak jak jest to powszechnie przyjęte, wyróżnić je na tle pozostałego tekstu.

¹⁰ Więcej o klasyfikowaniu organizmów i jednostkach taksonomicznych zob.: E. P. Solomon, L. R. Berg, D. W. Martin, *Biologia*, tłum. A. Pecio, S. Hofman, Warszawa 2009, s. 421-422.

¹¹ **Głowacz** – ryba drapieżna z rodziny głowaczowatych. A. Piotrowska-Wojaczyk, *Studia nad polskimi nazwami ryb (na podstawie danych słownikowych)*, Poznań 2018, s. 250.

ogólnych, niebędących nazwami konkretnych gatunków, ale obejmujących wiele z nich (1 jednostka: *kaczka*¹²) i wskazujących jednocześnie na płeć (2 jednostki: *kaczor*¹³, *kogut*¹⁴) bądź ładunek emocjonalny (1 jednostka: *kaczuszka*¹⁵), a także określony typ zwierząt (1 jednostka: *albinos*¹⁶); gwarowe nazwy stad zależnych od gatunku lub grupy gatunków (3 jednostki: *chmara*¹⁷, *rudel*¹⁸, *wataha*¹⁹); nazwy wyodrębnionych miejsc w łowisku (2 jednostki: *bażantarnia*²⁰, *zwierzyniec*²¹).

Analizowane komponenty w zdecydowanej większości stanowią zwyczajowe nazwy systematyczne w języku polskim, obejmujące rzędy, rodzaje i gatunki²² (114 jednostek, np.: *bizon*, *czapla*, *daniel*, *drop*, *foka*, *gęgawa*, *jenot*, *kormoran*, *łabędź*, *niedźwiedź*, *orzeł*, *piżmak*, *ryś*, *sowa*, *soból*, *tur*, *wrona*, *żubr*), zaś sporadycznie – nazwy naukowe wywodzące się z łaciny (1 jednostka: *anser*²³). Pozostałe jednostki, używane zasadniczo w środowisku osób polujących, przynależą do gwary łowieckiej i mają charakter socjolektalno-środowiskowy (20 jednostek, np.: *basior*²⁴, *koziołek*²⁵, *piastun*²⁶, *rogacz*²⁷, *szóstak*²⁸, *wadera*²⁹) bądź funkcjonują w odmianie

¹² **Kaczka** – nazwa wielu gatunków ptaków łownych z rzędu blaszkodziobych, tzw. dzikie kaczki. Więcej na ten temat zob.: S. Hoppe, *Słownik języka łowieckiego*, Warszawa 1981 (dalej SJŁ), s. 90.

¹³ **Kaczor** – samiec dzikiej kaczki. SJŁ, s. 91.

¹⁴ **Kogut** – samiec kuraków, np. bażanta, cietrzewia, przepiórki. Por. SJŁ, s. 16, 40, 100, 222.

¹⁵ **Kaczuszka** – żywy w kontaktach nieoficjalnych pieszczołliwie nacechowany potoczny oznaczający kaczkę. Por. *Uniwersalny słownik języka polskiego*, t. 1-4, red. S. Dubisz, Warszawa 2003 (dalej USJP), tu: t. 2, s. 9.

¹⁶ **Albinos** – zwierzę dotknięte albinizmem, czyli całkowitym lub częściowym, wrodzony brak lub niedobór barwnika w skórze, sierści, upierzeniu, spotykany także u zwierząt łownych, np. danieli, saren, kuropatw, szaraków, głuszców, cietrzewi. Por. SJŁ, s. 12.

¹⁷ **Chmara** – stado żubrów, łosi, jeleni, danieli. SJŁ, s. 35.

¹⁸ **Rudel** – stado saren. SPTLiE, s. 14.

¹⁹ **Wataha** – stado dzików lub wilków. SJŁ, s. 305.

²⁰ **Bażantarnia**, bażanciarnia – miejsce, zazwyczaj w łowisku, wyposażone w specjalne urządzenia, gdzie hoduje się bażanty. SJŁ, s. 17

²¹ **Zwierzyniec** – łowisko albo część łowiska, gdzie zwierzyna jest hodowana i gdzie się nie poluje. SJŁ, s. 349.

²² Więcej o klasyfikowaniu organizmów i jednostkach taksonomicznych zob.: E. P. Solomon, L. R. Berg, D. W. Martin, op. cit., s. 421-422.

²³ **Anser anser** – łacińska nazwa gęsi gęgawy. Por. J. Sokołowski, *Ptaki Polski*, Warszawa 1977, s. 224.

²⁴ **Basior** – dojrzały, rosły wilk samiec. SJŁ, s. 16.

²⁵ **Koziołek** – koźlą sarny, młody kozioł. SJŁ, s. 106.

²⁶ **Piastun** – tym polisemicznym wyrazem posługują się myśliwi, by nazwać **młodego niedźwiedzia** będącego pod opieką matki bądź **wilka samca**, zwykle jednorocznego, gdy rodzice idą na żer. SJŁ, s. 186.

²⁷ **Rogacz** – kozioł, samiec sarny. SJŁ, s. 106, 237.

²⁸ **Szóstak** – jeleni byk lub kozioł mający trzy odnogi na każdej lub przynajmniej na jednej tyce wieńca. SJŁ, s. 277.

²⁹ **Wadera** – wilczyca, samica wilka. SJŁ, s. 305, 311.

potocznej polszczyzny obiegowej, umożliwiając w kontaktach nieoficjalnych ujawnienie emocji (3 deminutywy: *miś, kaczuszka, lisek*)³⁰.

Dodać należy, iż wśród komponentów wykorzystanych w nazwach kół łowieckich odnajdujemy zwyczajowe określenia synonimiczne identyfikujące jeden gatunek, przykładowo *borsuk i jaźwiec*³¹, *kuna i tumak*³², *bekas i kszyk*³³, *bekas i dubelt*³⁴. Z kolei odzwierciedleniem charakterystycznej dla środowiskowej odmiany języka – jaką bez wątplenia jest gwara łowiecka – tendencji do sprawnego, ścisłego i precyzyjnego porozumiewania się, a zwłaszcza bardziej szczegółowego ujmowania rzeczywistości niż w polszczyźnie ogólnej³⁵, mogą być nazwy kół z komponentami identyfikującymi *Sus scrofa*, czyli ‘zwierza łownego z rodziny świniowatych, żyjącego w lasach Europy, Azji i północnej Afryki, protoplasty świni domowej; zwanego czarną zwierzyną’³⁶. Wykorzystano w nich, oprócz gatunkowego określenia *dzik*, słownictwo gwarowe umożliwiające precyzyjną identyfikację poszczególnych egzemplarzy ze względu na płeć i wiek³⁷, takie jak *gamrat*³⁸, *odyniec*³⁹, *przelatek*⁴⁰, *samura*⁴¹, *wycinek*⁴².

Wśród 138 badanych komponentów odnajdujemy 52 wyrazy wykorzystane jednostkowo (np. *antylopa, bizon, dzięcioł, foka, kaczuszka, kawka, kogut, kulik, lew, mykita*⁴³, *puma, pustulka, rybołów, słowik, szop, ślepowron, świstak, wiewiórka, wrona*) oraz 86 z różną częstotliwością: od 2 do 119 razy (przykładowo dwa użycia

³⁰ Ponieważ w nazwach kół ich założyciele wykorzystują nie tylko nazwy systematyczne obejmujące rzędy, rodzaje i gatunki, ale i nazwy charakterystyczne dla gwary łowieckiej czy polszczyzny obiegowej, w prowadzonych analizach nie będzie wykorzystywana przedstawiona taksonomia komponentów zwierzęcych.

³¹ **Borsuk, jaźwiec** – *Meles meles*, zwierzę łowne, drapieżne z rodziny łasicowatych, o spiczastym pysku i krótkich nogach; wiedzie nocny tryb życia. SJŁ, s. 23.

³² **Kuna leśna, tumak** – *Martes martes*, niewielki drapieżny ssak łowny z rodziny łasicowatych, o ubarwieniu jasnobrunatnym, z pomarańczową plamą na podgardlu; występuje nielicznie i tylko w lasach. SJŁ, s. 111-112.

³³ **Bekas dubelt, dubelt** – *Capella media*, ptak z rodziny siewkowatych, zaliczany do bekasów. Por. J. Sokołowski, op. cit., s. 180; SJŁ, s. 53.

³⁴ **Bekas kszyk, kszyk** – *Capella gallinago*, ptak z rodziny siewkowatych, zaliczany do bekasów. Por. J. Sokołowski, op. cit., s. 180; SJŁ, s. 110.

³⁵ Więcej na ten temat zob.: S. Grabias, *Środowiskowe i zawodowe odmiany języka – socjolekty*, [w:] *Współczesny język polski*, Lublin 2001, s. 240-241.

³⁶ Za: SJŁ, s. 55-56.

³⁷ O nietypowych określeniach młodego i starego w polszczyźnie w odniesieniu do ludzi zob.: E. Skorupska-Raczyńska, „*Nie starzą lata, ale tarapata...*” *O określeniach młodego i starego w polszczyźnie*, [w:] eadem, „*Półgębkiem w pół słowa...*” *Leksyka typowych i nietypowych miar, wag i wartości*, Gorzów Wielkopolski 2019, s. 137-156.

³⁸ **Gamrat** – odyniec w okresie rui. SJŁ, s. 64.

³⁹ **Odyniec** – stary dzik samiec, poza okresem huczki żyjący przeważnie samotnie. SJŁ, s. 168.

⁴⁰ **Przelatek** – dzik urodzony w poprzednim roku, roczniak. SJŁ, s. 221.

⁴¹ **Samura** – locha, samica dzika, począwszy od pierwszego miotu. SJŁ, s. 249.

⁴² **Wycinek** – samiec dzika dwu- lub trzyletni, o wycinających się na zewnątrz kłach. SJŁ, s. 316.

⁴³ **Mykita, mikita** – w gwarze łowieckiej ‘lis’. SJŁ, s. 136, 140.

takich nazw jak: *dudek*, *łyska*, *niedźwiedź*, *pantera*, *paszkot*⁴⁴, *podgorzałka*, *szakal*, *szóstak*⁴⁵; 119 użyć nazwy *szarak*). Tworzą one łącznie 1575 nazw kół łowieckich, co stanowi ponad połowę (58,22%) wyekscerpowanego materiału.

Analiza komponentów nazw 2.705 kół pozwala na wskazanie 49 jednostek powtarzających się 10 lub więcej razy. Wśród nich większość stanowią nazwy pospolite zwierząt (35 jednostek; 71,42%). Najczęściej komponentem nazw kół łowieckich są formy nominalne: *szarak* (119 użyć), *jeleń* (100 użyć) oraz *sokół* (93 użycia), a następnie, w kolejności: *dzik* – 92; *bażant* – 90; *ryś* – 76; *łoś* – 63; *cyranka* – 51; *słonka* – 47; *lis* – 45; *rogacz* – 42; *orzeł* – 41; *cietrzew* – 41; *daniel* – 39; *żubr* – 37; *odyniec* – 32; *głuszc* – 30; *żbik* i *jarząbek* – 23; *przepiórka* – 21; *drop* – 20; *tur*, *żuraw* i *czajka* – 19; *jenot* – 15; *kuropatwa* – 14; *sarna* i *bóbr* – 13; *orlik* – 12; *wilk*, *bielik*, *jaźwiec* i *borsuk* – 11; *batalion* i *grzywacz* – 10. Z tych 35 jednostek skorzystali założyciele łącznie 1.313 kół łowieckich.

Wśród 35 dominujących komponentów można wyodrębnić określenia zwierząt łownych, w tym słownictwo nazywające zwierzynę grubą⁴⁶, tj.: *daniel*, *dzik*, *jeleń*, *łoś*, *odyniec*⁴⁷, *rogacz*⁴⁸, *sarna* oraz zwierzynę drobną, reprezentowaną przez ssaki, takie jak: *borsuk/jaźwiec*⁴⁹, *lis*, *jenot*, *szarak*, a także ptactwo: *bażant*, *grzywacz*, *jarząbek*, *kuropatwa*, *słonka*. Dopelniają ten zbiór zarówno nazwy ssaków niegdyś łownych, w tym pozostających aktualnie pod ochroną, jak: *bóbr*, *ryś*, *wilk*, *żubr*, *żbik* oraz wymarłych, czyli *tur*, jak i wyrazy nazywające ptaki, w tym niegdyś łowne, a dziś chronione, jak kuraki leśne, czyli *cietrzew*, *głuszc* i *przepiórka*, a ponadto: *batalion*, *cyranka*, *czajka*, *drop*, *żuraw* oraz używane w sokolnictwie⁵⁰ ptaki drapieżne, takie jak: *bielik*, *orlik*, *orzeł*, *sokół*.

⁴⁴ **Paszkot** – gatunek ptaka śpiewającego z rodziny drozdów; największy z drozdów. Por. J. Sokołowski, op. cit., s. 58.

⁴⁵ **Szóstak** – w gwarze łowieckiej ‘jeleń byk lub kozioł mający trzy odnogi na każdej lub przynajmniej na jednej tyce wieńca’. SJŁ, s. 277.

⁴⁶ **Zwierzyna gruba, zwierzyna drobna** – w gwarze łowieckiej nazwy zbiorowe zwierzyny ze względu na masę ciała przedstawicieli poszczególnych gatunków i ich prestiżowe znaczenie dla myśliwych. **Zwierzyna gruba** – nazwa obejmuje łosie, jelenie, daniela, sarny, dziki, muflony, a także dawne zwierzęta łowne, a obecnie objęte ochroną gatunkową: żubry, kozi-ce, niedźwiedzie, żbiki, wilki, rysie, dropie, głuszce. **Zwierzyna drobna** – pozostałe ssaki łowne, np. lisy, jenoty, borsuki, zające szaraki oraz ptaki łowne, np. bażanty, dzikie kaczki, grzywacze. Por. SPTŁiE, s. 13 oraz *Rozporządzenie Ministra Środowiska z dnia 11 marca 2005 w sprawie ustalania listy gatunków zwierząt łownych*. Dz. U. nr 45, poz. 433 i 434.

⁴⁷ **Odyniec** – w gwarze łowieckiej ‘stary dzik samiec, poza okresem huczki żyjący przeważnie samotnie’. SJŁ, s. 168.

⁴⁸ **Rogacz** – w gwarze łowieckiej ‘samiec sarny, kozioł’. SJŁ, s. 106, 237.

⁴⁹ **Jaźwiec** – ‘borsuk’. SJŁ, s. 23, 86.

⁵⁰ **Sokolnictwo** – tak w gwarze łowieckiej nazywany jest typ polowania na drobną zwierzynę przy użyciu ptaków łownych, przykładowo orłów, sokołów, krogulców, jastrzębi. Por. SJŁ, s. 257-258.

Dysproporcje w ilościowej reprezentacji określeń poszczególnych gatunków w nazwach kół wynikają z różnej motywacji ich założycieli. Analiza językowa i kulturowa zwierząt występujących w nich najliczniej będzie stanowiła próbę ustalenia i wskazania przynajmniej części czynników decydujących o ich wyborze.

Najczęściej wykorzystywana nazwa zwierząt jako komponent nazw własnych kół łowieckich, czyli forma nominalna *szarak*, stanowi drugi człon nazwy gatunku *Lepus europaeus* w języku polskim – *zajac szarak*. W pracach naukowych w celu jednoznacznego określenia konkretnego gatunku wymagane jest stosowanie obu członów nazwy⁵¹, jednak myśliwi w odniesieniu do tego gatunku zwyczajowo posługują się nazwą *szarak*, czego potwierdzenie odnajdujemy w słownikach terminologii łowieckiej, by przywołać *Słownik języka łowieckiego* Stanisława Hoppego, *1000 słów o łowiectwie* Marka P. Krzemienia oraz *Słownik podstawowych terminów łowieckich i ekologicznych* Zygmunta Józwiaka i Kazimierza Białego⁵². Zawarty w definicji słownikowej komentarz „potoczna, skrócona nazwa”, którym wyraz hasłowy *szarak* opatrzyli autorzy ostatniej pozycji, a także zakwalifikowanie jej jako „popularnej” przez Krzemienia wskazują na powszechne funkcjonowanie tej nazwy w języku myśliwych, czego potwierdzenie odnajdujemy również w specjalistycznych podręcznikach, przykładowo Stanisława Hoppego⁵³. Forma nominalna *szarak* jest jednowyrazowa, a tym samym – w przeciwieństwie do naukowej – krótsza, co ułatwia jej szybsze wymówienie, tak istotne np. w trakcie łowów. Oprócz ekonomii językowej, duże znaczenie ma możliwość jednoznacznego wskazania określonego gatunku łownego, czego nie umożliwia wyraz *zajac*, który w odmianie naukowej polszczyzny stanowi pierwszy człon nazwy zwyczajowej gatunku *Lepus europaeus*, a także jest nazwą rodzajową ssaków z rodziny zajacowatych, w Polsce reprezentowanych przez przedstawicieli dwóch gatunków: *zająca szaraka* i *zająca bielaka*. *Zajac szarak*, w przeciwieństwie do bardzo rzadkiego, objętego ochroną gatunkową, żyjącego jedynie na terenie północno-wschodniej Polski *zająca bielaka*, przez wieki był gatunkiem pospolitym, popularnym zwierzęciem łownym na obszarze całego kraju. Z dużą dozą prawdopodobieństwa można stwierdzić, iż upowszechnienie leksemu *szarak* jako komponentu nazw kół łowieckich – w przeciwieństwie do formy nominalnej *zajac*, która wykorzystana została wielokrotnie rzadziej, bowiem czterokrotnie – motywowane jest zarówno względami językowymi, jak i pozajęzykowymi.

⁵¹ Nazwę gatunku zapisuje się, stosując **nazewnictwo binominalne**, w którym pierwszy wyraz to nazwa rodzajowa a drugi epitet gatunkowy (najczęściej przymiotnik, rzadziej rzeczownik). Nazwą naukową jest nazwa łacińska lub zlatynizowana, przykładowo *Lepus europaeus*, natomiast nazwa w języku polskim ma charakter zwyczajowy, np. *zajac szarak*. Por. E. P. Solomon, L. R. Berg, D. W. Martin, op. cit., s. 420.

⁵² M. P. Krzemień, *1000 słów o łowiectwie*, Warszawa 1986 (dalej *1000 słów...*), s. 149; SJŁ, s. 273; SPTŁiE, s. 19.

⁵³ S. Hoppe, *Polski język łowiecki*, Warszawa 1980, s. 88, 89, 178, 198.

Funkcjonującą powszechnie w leksyku osób polujących nazwę gatunku *Lepus europaeus*, odnajdujemy również w polszczyźnie obiegowej⁵⁴, o czym świadczy jej rejestracja w ogólnie dostępnych, popularnych słownikach polszczyzny współczesnej i najnowszej, by wymienić dla przykładu *Uniwersalny słownik języka polskiego* pod red. Stanisława Dubisza i *Słownik współczesnego języka polskiego* pod red. Bogusława Dunaja⁵⁵.

Postrzeżenie szaraka oraz jego znaczenie dla myśliwych odzwierciedlają przysłowia, utrwalające sposób oceny rzeczywistości i stanowiące odbicie obrazu świata w języku. Analiza ogólnie dostępnych źródeł paremiograficznych⁵⁶ pozwoliła na wyekscerpowanie 62 paremii odnoszących się do *zająca szaraka*⁵⁷, w tym dwóch z interesującą nas formą nominalną⁵⁸: *Nie patrz szaraka, gdy dybiesz na wilka; Dla szaraka zła praktyka, psy urwały mu omyka*⁵⁹. Obie jednostki mają wyraźny charakter środowiskowo-łowiecki, gdyż zawierają wskazówki dotyczące polowania. Leksem *szarak* w pierwszym przysłowiu odzwierciedla nie tylko przedstawicieli gatunku *Lepus europaeus*, ale także innych przedstawicieli zwierzyny pospolitej, liczniejszej, łatwiejszej do upolowania, a tym samym mniej pożądanej przez myśliwych, w przeciwieństwie do wilków, reprezentantów zwierzyny trudniejszej do upolowania, a przez to stanowiącej zdecydowanie cenniejsze trofeum łowieckie. Zawarty w drugiej paremii obraz szaraka, któremu w czasie polowania psy odgryzły ogon, stanowi ostrzeżenie przed polowaniem, w czasie którego stosuje się nadmierne, a wręcz zbędne środki, ponieważ może tu prowadzić do niepożądanych strat. Leksem *szarak* posłużył zatem do konceptualizacji łowów, które, by były efektywne, nie wymagają od myśliwych dodatkowych środków. Utrwaloną w tych przysłowia ujemną ocenę zwierzęcia niestanowiącego zbyt cennego trofeum łowieckiego, a przy tym niewymagającego zaangażowania dodatkowych elementów w czasie polowania, dopełnia stereotypowe postrzeżenie przedstawicieli tego gatunku jako

⁵⁴ **Słownictwo obiegowe współczesnej polszczyzny** – upowszechnione w języku współczesnym słownictwo właściwe dla leksyku przeciętnie wykształconego, sprawnego językowo użytkownika polszczyzny, charakteryzujące się szeroką ekstensją tekstową i społeczną, zaakceptowane przez normę języka polskiego. Za: E. Skorupska-Raczyńska, op. cit., s. 8.

⁵⁵ USJP t. 3, s. 1491; *Słownik współczesnego języka polskiego*, red. B. Dunaj, Warszawa 1996 (dalej SWJP), tu s. 1085.

⁵⁶ Mowa tu i w dalszej części artykułu o opracowaniach: J. Krzyżanowski, *Mądrej głowie dość dwie słowie*, t. I-II, Warszawa 1994; *Nowa księga przysłów i wyrażeń przysłowiowych polskich*, t. I-IV, red. J. Krzyżanowski, Warszawa 1969-1978; D. i W. Masłowscy, *Przysłowia polskie i obce od A do Z*, Warszawa 2003; D. i W. Masłowscy, *Przysłowia polskie*, Katowice 2003.

⁵⁷ Przysłowia z nazwą *zajac* i synonimicznymi: *kot*, *kniaź*, *filip*, *szarak* szczegółowo omówił W. Dynak. Zob. W. Dynak, *Łowy, łowcy i zwierzyna w przysłowiaach polskich*, Wrocław 1993, s. 70-85, s. 175-187

⁵⁸ Przysłowia z leksemem *szarak*, za: W. Dynak, op. cit., s. 178. Przysłowia te nie zostały odnotowane w *Nowej księdze przysłów i wyrażeń przysłowiowych polskich*, op. cit.

⁵⁹ **Omyk** – też kosmyk, osmyk; w gwarze łowieckiej ‘ogon zająca’. SJŁ, s. 104, 171.

bezbronnych ofiar drapieżników, zwierząt tchórzliwych, bojaźliwych i płochliwych⁶⁰ oraz pejoratywne znaczenie leksemu *szarak* w odniesieniu do człowieka⁶¹.

Myśliwi, mając okazję do obserwowania zachowania zwierzęcia w jego naturalnym środowisku, a także w czasie polowania, znają je jednak – wbrew kulturowym stereotypom – jako zwierzę czujne i spostrzegawcze, które dzięki swojemu sprytowi, zwinności i szybkości potrafi często uniknąć niebezpieczeństwa. Tę właściwość interpretuje funkcjonujący w gwarze łowieckiej termin *gracz*, którym myśliwi posługują się, by nazwać doświadczonego zająca, potrafiącego zwodzić goniące go psy⁶². Podziw dla sprytnego i zwinnego szaraka, który, uciekając przed psami, skacze i kluczy, by zmienić kierunek ucieczki, a tym samym uchronić się, przykładowo prezentuje Mickiewiczowski Rejent w opowieści o charcie Kusym:

„Gracz **szarak!** Skoro poczuł wszystkie charty w kupie,
Pstręk na prawo, koziołka, z nim w prawo psy głupie,
A on znowu fajt w lewo, jak wytnie dwa susy,
Psy za nim fajt na lewo, on w las...”⁶³

Zalety zwierzęcia uwypukla nie tylko nacechowana pozytywnie socjolektalna forma *gracz*⁶⁴, ale również kontrastująca z nią ocena jego prześladowców, określonych deprecjonującym przymiotnikiem *głupie*.

Założyciele 100 innych kół zadecydowali z kolei, iż odpowiednim komponentem nazwy własnej ich organizacji będzie forma nominalna *jeleń*, czyli nazwa rodzajowa ssaków z rodziny jeleniowatych. W Polsce na liście zwierząt łownych⁶⁵ znajdują się dwa gatunki: *jeleń szlachetny* (*Cervus elaphus*) i *jeleń sika* (*Cervus nippon*). Oba przyporządkowane są do zwierzyny grubej i szczególnie cenione przez myśliwych, czego dowodzi np. uznanie królem polowania tego, który je upolował,

⁶⁰ Analizując utrwalony w polskiej paremiologii obraz tego zwierzęcia, W. Dynak ustalił, iż „na przysłowiowej skali aksjologicznej zając nie ma bynajmniej pozycji ustabilizowanej, choć statystycznie sytuuje się raczej w jej dolnych rejestrach”. W. Dynak, op. cit., s. 184.

⁶¹ **Szarak** we współczesnej polszczyźnie potocznie oznacza także osobę mało znaczącą, niczym się niewyróżniającą, przeciętną. USJP, t. 3, s. 1491. W dawnej Polsce mianem tym określano ubogiego, zaściankowego szlachcica noszącego szare, szaraczkowe odzienie wykonane z sukna samodzielnego z domowej, niefarbowanej wełny. W. Kopaliński, *Słownik mitów i tradycji kultury*, Kraków 1997, s. 1132. Por. też USJP, t. 3, s. 1491.

⁶² SJŁ, s. 73

⁶³ A. Mickiewicz, op. cit., s. 58

⁶⁴ **Graczem** w polszczyźnie XIX wieku przenośnie nazywano też człowieka dzielnego, mistrza, majstra, zucha. Zob. *Słownik języka polskiego*, t. I-VIII, red. J. Karłowicz, A. A. Kryński, W. Niedźwiedzki, Warszawa 1900-1927(dalej SW), tu: t. 1, s. 895. Współcześnie jako książkowe kwalifikowane jest znaczenie ‘człowiek przebiegły, zręczny, niebezpieczny dla swoich przeciwników’. USJP, t. 1, s. 1063.

⁶⁵ Por. *Rozporządzenie Ministra Środowiska z dnia 11 marca 2005 w sprawie ustalania listy gatunków zwierząt łownych*. Dz. U. nr 45, poz. 433 i 434.

czy kolejność zwierzyny ułożonej na pokocie po polowaniu potwierdzająca wysoką pozycję *jelenia* w hierarchii łowieckiej⁶⁶.

Cechy fizyczne jelenia, między innymi majestatyczna sylwetka czy potężny głos w czasie rykowiska, jak i tryb życia, zachowanie i zwyczaje wpłynęły na obecność zwierzęcia w wierzeniach różnych ludów i jego symboliczne znaczenie w kulturze. Kojarzące się z konarami drzew bądź promieniami słonecznymi typowe dla jelenia duże, rozgałęzione poroże przyczyniło się do łączenia go z bóstwami solarnymi czy do umieszczania obok Drzewa Życia, a tym samym postrzegania jako jedno ze zwierząt kosmicznych. Z kolei fakt gubienia poroża każdego roku łączono z odwiecznym rytmem umierania i odradzania. Szczególne znaczenie przypisywali jeleniowi starożytni, którzy – podobnie jak Celtowie – uznawali go za przewodnika dusz w zaświaty, a także – podobnie jak mieszkańcy Kaukazu – byli przekonani, iż jest pogromcą demonów, zabójcą węży i smoków, a jego boje z innymi zwierzętami odbierali jako walkę jasności z ciemnością. Jeleń, reprezentując siły natury i bóstw jej patronujących, był także świętym zwierzęciem Artemidy, a jego samica – łania należała do atrybutów bogini. W wielu kulturach uosabiał moce witalności, zaś jego wigor i dzikość przyczyniły się do opinii o afrodyzyjnych właściwościach poroża. Odmiennie znaczenie symboliczne nadaje temu zwierzęciu tradycja chrześcijańska, czego egzemplifikacją może być sztuka. Przykładowo w średniowieczu obecny był motyw ikonograficzny przedstawiający jelenia, który depta głowę węża, co symbolizuje Chrystusa pokonującego diabła, zaś w baptysteriach i innych miejscach przeznaczonych do wykonywania obrzędu chrztu często znajdują się obrazy przedstawiające jelenia podążającego do wody, a symbolizujące chrzest. W dziełach sztuki oraz podaniach i legendach odnajdujemy motyw jelenia niosącego na porożu płonący krzyż. Powtarza się w nich opowieść o ściganym przez myśliwego zwierzęciu, które nie tylko ma krzyż między rogami, ale i potrafi przemawiać ludzkim głosem, wzywając do nawrócenia, jak w historii o patronach myśliwych – świętych Eustachym i Hubercie – lub przekonując do wystawienia kościoła w danym miejscu, jak w podaniu o założeniu klasztoru bernardynek na Świętej Katarzynie w Górach Świętokrzyskich czy postawieniu kościoła przez Bolesława Krzywoustego w dzisiejszej Jeleniej Górze, w nazwie której upamiętniona została ta opowieść⁶⁷.

Znaczenie jelenia w odmiennych kręgach kulturowych potwierdzają przysłowia⁶⁸ wywodzące się z różnych źródeł. Przykładowo można wskazać genezę

⁶⁶ Por. K. Mielnikiewicz, *Zwyczaje związane z polowaniem*, [w:] *Kultura łowiecka*, red. D. J. Gwiazdowicz, Warszawa 2018, s. 85.

⁶⁷ Więcej o obecności jelenia w mitach i tradycji kultury zob.: W. Kopaliński, op. cit., s. 430; P. Kowalski, *Leksykon. Znaki świata. Omen, przesąd, znaczenie*, Warszawa 1989, s. 189-190.

⁶⁸ Przysłowia z leksemem jeleń, a także odwołujące się do jego poroża za: J. Krzyżanowski, op. cit.; *Nowa księga przysłów...*, op. cit.; D. i W. Masłowski, *Przysłowia polskie i obce...*, op. cit.; D. i W. Masłowski, *Przysłowia polskie*, op. cit..

biblijną paremii *Pragnie jak jeleń (żywej) wody*; antyczną *Rychlej lichwa bieży niż jeleń*; rodzimą *Na Bartłomieja⁶⁹ jeleń w wodę skoczy, W post jeleń srogi, ukolą cię rogi, Gdy jeleń wejdzie w moją puszcze, to jeleń mój*. W przysłowiaczach mających rodzimą genezę utrwalone zostały znane myśliwym zachowania zwierząt i ich biologia – na przełomie lata i jesieni rozpoczyna się okres godowy jeleni, czyli rykowisko, w czasie którego samce szukają wody, z kolei poroże zrzucane jest w trakcie postu, na przełomie zimy i wiosny – oraz rodzime uwarunkowania dotyczące łowieckich realiów prawnego-obyczajowych w Polsce przedrozbiorowej.

Jelenie mają szczególne znaczenie dla myśliwych, jednak osoby niepolujące stereotypowo utożsamiają te zwierzęta ze skrajnymi wartościami, co potwierdzają przysłowia i stałe frazy. Przykładowo w paremiach: *Co się rodzi skopem⁷⁰, nie może być jeleniem*, *Buja sobie jak jeleń w puszczy, Skacze (prędko) jak jeleń* oraz frazach *chyży, rączy jeleń⁷¹* utrwalony został pozytywny obraz wyjątkowego, wolnego i rączego, szybkiego w ruchu zwierzęcia. Dopiełniają go przysłowia, w których symbolem mocy, siły i potęgi jelenia jest jego poroże, jak np.: *Nie ciężą jeleniowi rogi, Czuł jeleń na głowie rogi*. Z kolei w paremiach: *Serce zajęcze, oczy tchórzliwe, nogi jelenie, Jeleń, kiedy wilka zoczy, od smakowitej paszy od razu odskoczy⁷²* i we frazeologizmie *zrobić z kogoś jelenia⁷³*, odnajdujemy cechy powszechnie oceniane negatywnie, takie jak tchórzostwo, głupota, naiwność i łatwowierność. Takie postrzeganie jelenia stało się podstawą funkcjonującego w polszczyźnie potocznej określenia *jeleń* ‘mężczyzna naiwny, łatwo dający się wykorzystać, oszukać, frajer’ i wyrażen *znaleźć jelenia, ograć, nabrać jelenia⁷⁴*. Z kolei obraz jelenich rogów metaforycznie odnosi się do zdradzanych mężów *Rogi przyprawić komu, Niewielki dziw jelenie rogi*. Mimo ambiwalencji stereotypowych cech jelenia utrwalonych w języku, nasuwa się wniosek, iż wśród myśliwych dominuje jego łowiecka atrakcyjność, weryfikowalne doświadczenie z łowów, a także obraz utrwalony w kulturze.

Niewiele mniej kół łowieckich – bowiem 93 – w swojej nazwie wykorzystało komponent *sokół*, który jednak – w przeciwieństwie do w określeń kół z składnikami *szarak* i *jeleń* – nie jest wyrazem nazywającym zwierzynę łowną, lecz łowcą⁷⁵. Terminem *sokół* w systematyce organizmów określa się podrodzinę z rodziny sokołowatych obejmującą gatunki odznaczające się szczególną zręcznością i szybkością

⁶⁹ W Kościele katolickim święto świętego Bartłomieja obchodzone jest 24 sierpnia.

⁷⁰ **Skop** – baran trzebiony, czyli kastrowany. SW, t. 6, s. 161.

⁷¹ USJP, t. 1, s. 1293

⁷² Więcej o przysłowiaczach z leksemem *jeleń* zob. W. Dynak, op. cit., s. 163-167.

⁷³ *zrobić z kogoś jelenia* ‘oszukać kogoś, wykorzystać czyjąś naiwność’. USJP, t. 1, s. 1293.

⁷⁴ USJP, t. 1, s. 1293.

⁷⁵ Myśliwi terminem **łowczy** określają m.in. psy i ptaki związane z łowami, polowaniem na zwierzynę. SJŁ, s. 127-128.

lotu. W Polsce występują trzy gatunki, które należą do rodziny *sokolów*, a mianowicie: *sokół wędrowny*, *kobuz* i *pustulka*, natomiast okresowo przylatują inni przedstawiciele tej rodziny. Ptaki te, podobnie jak inne ptaki drapieżne, nie są ptakami łownymi, jednak ich związek z łowiectwem ma bogatą tradycję. Jedną z gałęzi łowiectwa, rozwijaną i szczególnie cenioną już od wczesnego średniowiecza, było sokolnictwo⁷⁶ obejmujące nie tylko polowanie z ptakami, ale przede wszystkim ich hodowlę i układanie do współpracy z sokolnikiem. Zwyczajowo w sokolnictwie każdy ptak drapieżny, hodowany i tresowany do polowania⁷⁷, bez względu na gatunek określany jest mianem *sokoła*. W przeszłości polowali w ten sposób głównie możni ówczesnego świata – w tym władcy Polski, przykładowo Piastowie, Jagiellonowie, Henryk Walezy, Stefan Batory, Władysław IV, August II Sas i August III Sas⁷⁸ – bowiem ptaki łowcze osiągały znaczące ceny, często wyższe od ceny dobrego konia⁷⁹ i były pożądanym prezentem. Znaczne koszty, jakie myśliwi ponosili, polując przy użyciu ptaków drapieżnych, a także rozwój techniki spowodowały, iż ten typ łowów po upadku systemu feudalnego stawał się coraz rzadszy, zarówno w Polsce, jak i w całej Europie. Reaktywowanie sokolnictwa nastąpiło w Niemczech w latach dwudziestych ubiegłego wieku, zaś w Polsce w latach siedemdziesiątych⁸⁰.

Zapewne założyciele kół, wybierając nazwę *sokół* jako komponent nazwy, kierują się chęcią utrwalenia tradycji sokolniczych, ale także stereotypowo postrzeganymi cechami tego ptaka, co ilustrują obecne w polskiej kulturze przysłowia⁸¹. Potwierdzeniem wielowiekowej tradycji polowań z sokołami są przysłowia pochodzące z XVI wieku, w których utrwalał się pozytywny obraz *sokoła wędrownego*, wyspecjalizowanego w łowieniu *kaczek*⁸²: *Zawsze sokół nad kaczką będzie, Nienawidzi kaczka sokoła* oraz pejoratywna ocena tych egzemplarzy, które z różnych powodów nie nadają się do polowania: *Sokół niełowny za prostą kanię*⁸³ *stoi*. W innych przy-

⁷⁶ Potwierdzeniem wielowiekowej tradycji sokolnictwa może być również fakt posiadania przez tę grupę duchowego opiekuna religijnego patrona, którym jest św. Bawon – przedstawiany zwykle z sokołem w ręku lub na ramieniu. Więcej na ten temat zob.: R. Janicka-Szyszek, *Językowa kreacja świętego Huberta na przykładzie miesięcznika „Łowiec Polski”*, „Roczniki Teologiczne” 2020, t. LXVII, z. 12, s. 26-27.

⁷⁷ Współcześnie sokolnicy przede wszystkim zajmują się ochroną biologiczną lotnisk.

⁷⁸ Za: W. Dynak, op. cit., s. 43-44.

⁷⁹ Za: W. Kopaliński, op. cit., s. 1085.

⁸⁰ Więcej o ptakach drapieżnych i sokolnictwie zob. W. Dudziński, *Ptaki łowne*, Warszawa 1988, s. 148-151.

⁸¹ Według W. Dynaka w polskich przysłowiaach pojawia się – spośród 29 gatunków – 8 gatunków ptaków drapieżnych: *orzeł*, *sokół*, *raróg*, *kobuz*, *pustulka*, *jastrząb*, *krogulec*, *kania*. Por. W. Dynak, op. cit., s. 296.

⁸² Polując na kaczki czy inne ofiary, sokół najpierw wznosi się ponad nie, a dopiero później następuje błyskawiczny atak. Za: J. Sokołowski, op. cit., s. 116.

⁸³ **Kania** – nazwa rodzajowa ptaków z rodziny *jastrzębi*, obejmujący dwa gatunki ptaków drapieżnych: *kanię czarną* i *kanię rudą*. Chociaż z braku innych ptaków drapieżnych używano

słowiach o *sokole* zapisane zostały cechy stereotypowo postrzegane jako pożądane, takie jak umiejętność szybkiego i wysokiego lotu, np.: *Chyży jak sokół, Buja sobie by sokół, Gdzie lata sokół, nie latać tam sowie* czy ochrona gniazda i piskłat: *Byle sokół z miejsca, to sokolica na miejsce*⁸⁴. Z kolei właściwa sokołowi doskonała zdolność widzenia stała się źródłem nacechowanych książkowo frazeologizmów *sokole oko, sokoli wzrok* ‘bardzo dobry wzrok, bystre, przenikliwe spojrzenie’⁸⁵.

Wśród pozostałych określeń kół jako dominujące komponenty występują nazwy zwierząt, na wybór których, z dużą dozą prawdopodobieństwa, wpłynęły m.in. takie czynniki, jak: przynależność do grupy zwierząt łownych występujących powszechnie na ziemiach polskich bądź licznych lokalnie (np.: *borsuk/jaźwiec, dzik/odyniec, sarna/rogacz, jenot, lis* oraz ptaki: *bażant, cyranka, grzywacz, kuropatwa*); wiedza o ptakach, na które współcześnie poluje się rzadko, natomiast w przeszłości często stanowiły obiekt myśliwskich pożądań (np.: *słonka, grzywacz* oraz kuraki leśne: *cietrzew, guszec, jarząbek, przepiórka*) lub w ogóle, ponieważ podlegają ochronie (*czajka, żuraw*); odbudowanie na terenie Polski populacji gatunków niegdyś występujących powszechnie, ich restytucja i reintrodukcja (*bóbr, łos, żubr*); wyginięcie gatunków wcześniej łownych (*tur*) bądź nieudane próby ich restytucji w Polsce (*drop*); objęcie ochroną gatunkową gatunków zagrożonych wyginięciem, a tym samym występujących lokalnie i sporadycznie (*ryś, wilk, żbik*); występowanie współcześnie w stanie wolnym zwierząt hodowanych niegdyś dla ozdoby (*żuraw* trzymany wraz z ptactwem domowym w gospodarstwach szlacheckich, *daniel* jako zwierzyna parkowa w zwierzyńcach na terenie królewskich i magnackich posiadłości); cenie ze względu na szczególne walory smakowe (np.: mięso *jarząbka* i *kuropatwy* szczególnie cenione na magnackich i szlacheckich stołach, uchodziło za największy przysmak „pańskiego stołu”) bądź użytkowe (np. mięso *jarząbka*, sadło *borsuka/jaźwca*, sadło i strój⁸⁶ *bobra* jako uniwersalny środek leczniczy stosowany w medycynie ludowej, futro *bobra* i *lisa* przez wieki używane do szycia ciepłej odzieży, luksusowych futer i nakryć głowy); podziw dla pięknego upierzenia (np.: *przepiórki*, a także *bataliony* znane z niepowtarzalnego ubarwienia piór, nóg i dzioba każdego z samców, co przypomina właściwości linii papilarnych u ludzi); posiadanie cech podziwianych przez ludzi u zwierząt (np.: doskonały wzrok u *rysia*, zwinność i umiejętność błyskawicznej reakcji związanej z wyostrozonymi zmysłami

niekiedy kań do łowów, to jednak zasadniczo nisko ocenia się jej użyteczność łowiecką. Pr. SJŁ, s. 91-92; W. Dynak, op. cit., s. 308-311.

⁸⁴ Por. analizę przysłów o sokolnictwie, sokołach i innych ptakach drapieżnych w: W. Dynak, op. cit., s. 43-51, 296-312.

⁸⁵ USJP, t. 2, s. 1229, t.3, s. 1296.

⁸⁶ **Strój bobrowy** – wysuszona wydzieliną gruczołów płciowych bobra. Por. SJŁ, s. 265.

u *źbika*, spryt *lisa* zwodzącego psy w czasie pościgu, przezorność *wilka*, który nie poluje w pobliżu własnego gniazda lęgowego, jego zdolność do hipnotycznego otumanienia wzrokiem ofiary, czujność u *żurawia*); symbolizowanie przez zwierzęta cech cenionych, a zatem pożądaných u ludzi (*bażant* – przebiegłość i spryt, *borsuk* – długowieczność, *orzeł*⁸⁷, *orlik* i *bielik* – niczym nieograniczona wolność, *tur* i *żubr* – siła i potęga); symboliczne funkcjonowanie w przysłowiać i tekstach kultury ludowej (*przepiórka* i *sarna* jako metafory młodej dziewczyny, panny młodej); wyjątkowa pozycja w świecie zwierząt konceptualizowana frazami z formami *król* i *królewski*: „król ptaków” – *orzeł*, „królewski ptak” – *głuszc*.

Podsumowując. Nazwy pospolite zwierząt należą do jednego z najpopularniejszych typów komponentów nazw kół łowieckich, stanowiąc bez mała ¼ wszystkich wykorzystanych ingredientów oraz tworząc łącznie ponad połowę badanych nazw. Ich wybór uzależniony był od różnorodnych czynników, wśród których zapewne dominuje tak naturalna dla polujących bliskość świata natury i częsty kontakt ze zwierzętami, na które współcześni polscy myśliwi nie tylko polują, ale i nimi się opiekują, działając na rzecz ochrony środowiska przyrodniczego i jego rozwoju, co wyraźnie zostało zapisane w Statucie PZŁ⁸⁸.

Jako komponent najczęściej odnajdujemy nazwy zwierząt licznie i powszechnie dostępnych na terenie Polski, upowszechnione w polszczyźnie obiegowej, a tym samym znane nie tylko myśliwym (np. 119 użyć komponentu *szarak*, 100 – *jeleń*, 93 – *sokół*). Z kolei nazwy zwierząt egzotycznych (np. *bizon*, *lew*, *pantera*, *puma*) czy niebędących zwierzętami łownymi ptaków (np.: *dudek*, *gawron*, *kawka*, *kos*, *rybitwa*, *rybołów*, *słowik*, *sowa*, *sójka*, *szpak*, *ślepowron*, *wilga*, *wrona*) i ssaków (np. *szop*, *świstak*, *wiewiórka*) wykorzystane są jednostkowo (np. *bizon*, *kawka*, *świstak*) bądź kilka razy (np. 2 użycia komponentów *dudek* i *pantera*, 3 – *kos* i *wilga*). Wśród innych motywów, którymi kierowali się założyciele 1575 kół łowieckich, można wskazać łowiecką atrakcyjność poszczególnych gatunków (np. 100 użyć komponentu *jeleń*, 92 – *dzik*, 45 – *lis*, 39 – *daniel*, 13 – *sarna*), cechy zwierząt, nie tylko te przypisywane im standardowo, ale i wykraczające poza stereotypy, a wynikające z obserwacji zwierząt czy doświadczenia życiowego łowców (np. 119 użyć komponentu *szarak*, 100 – *jeleń*, 93 – *sokół*, 90 – *bażant*, 76 – *ryś*,

⁸⁷ W polskiej tradycji nazewniczej termin **orzeł** odnosi się nie tylko do *orla przedniego* i *orla cesarskiego*, ale także *orlika*, *orlika grubodziobego*, *orlika stepowego*, *bielika*. Za: W. Dynak, op. cit., s. 296.

⁸⁸ Statut Polskiego Związku Łowieckiego, s. 3. op. cit. [dostęp: 10.12.2020].

45 – *lis*, 41 – *orzeł*, 37 – *żubr*, 23 – *żbik*, 19 – *tur* i *żuraw*, 11 – *borsuk* i *wilk*). Wybór tego typu nazw motywowany był również symboliką zwierząt zakorzenioną w europejskiej i rodzimej kulturze, w tym ich postrzeganiem jako symboli ludzkich cech, a także weryfikowalnymi spostrzeżeniami i informacjami znanymi myśliwym z autopsji utrwalonymi w języku, szczególnie w przysłowiacz i stałych związkach wyrazowych (np. komponenty *jeleń* i *sokół*).

Obecność w analizowanych nazwach słownictwa łowieckiego, zrozumiałego w środowisku myśliwych, a niejasnego dla członków innych grup społecznych, wynika z tajności, stanowiącej jedną z trzech kategorii socjolektalnych polskich języków środowiskowych. Oceniając stopień tajności, badacze socjolektów zaliczają język łowiecki do socjolektów półtajnych, w których niezrozumiałość słownictwa nie wynika z celowego założenia, lecz z zawodowego charakteru tej odmiany⁸⁹. Prawdopodobnie jest zatem, iż wykorzystanie gwarowych nazw zwierząt w nazwach kół może mieć charakter edukacyjny, służyć ich upowszechnieniu i popularyzacji (np. 42 użycia komponentu *rogacz*, 32 – *odyniec*, 8 – *basior*, 3 – *koziolatek*, 2 – *szóstak* i *wadera*, 1 – *gamrat*, *mykita*, *piastun*, *przelatek*, *samura*, *wycinek*).

Nazwy kół łowieckich, w których komponentami są nazwy pospolite zwierząt, nie tylko stanowią cechę charakterystyczną odróżniającą je, ale także odzwierciedlają pasje i zainteresowania polujących i konceptualizują cenione przez nich wartości. Tym samym, wskazując na wspólne wartości, stają się jednym z istotnych elementów wpływających na poczucie przynależności do grupy i kreujących tożsamość członków koła.

Bibliografia

1. Adamik A., Matejun M., *Organizacja i jej miejsce w otoczeniu*, [w:] *Podstawy zarządzania*, red. A. Zakrzewska-Bielawska, Warszawa 2012.
2. Dudziński W., *Ptaki łowne*, Warszawa 1988.
3. Dynak W., *Łowy, łowcy i zwierzyna w przysłowiacz polskich*, Wrocław 1993.
4. Grabias S., *Środowiskowe i zawodowe odmiany języka – socjolekty*, [w:] *Współczesny język polski*, Lublin 2001.
5. Hoppe S., *Polski język łowiecki*, Warszawa 1980.
6. Hoppe S., *Słownik języka łowieckiego*, Warszawa 1981.
7. Janicka-Szysko R., *Językowa kreacja świętego Huberta na przykładzie miesięcznika „Łowiec Polski”*, „Roczniki Teologiczne” 2020, t. LXVII, z. 12.
8. Józwiak Z., Biały K., *Słownik podstawowych terminów łowieckich i ekologicznych*, Warszawa 1994.
9. Kopaliński W., *Słownik mitów i tradycji kultury*, Kraków 1997.
10. Kowalski P., *Leksykon. Znaki świata. Omen, przesąd, znaczenie*, Warszawa 1989.
11. Krzemień M. P., *1000 słów o łowiectwie*, Warszawa 1986.
12. Krzyżanowski J., *Mądrej głowie dość dwie słowie*, t. I-II, Warszawa 1994.

⁸⁹ Por. S. Grabias, s. 240, 244.

13. Masłowski D. i W., *Przysłowia polskie*, Katowice 2003.
14. Masłowski D. i W., *Przysłowia polskie i obce od A do Z*, Warszawa 2003.
15. *Nowa księga przysłów i wyrażen przysłowiowych polskich*, t. I-IV, red. J. Krzyżanowski, Warszawa 1969-1978.
16. Mickiewicz A., *Pan Tadeusz*, Wrocław 1994.
17. Mielnikiewicz K., *Zwyczaje związane z polowaniem*, [w:] *Kultura łowiecka*, red. D. J. Gwiazdowicz, Warszawa 2018.
18. Piotrowska-Wojaczyk A., *Studia nad polskimi nazwami ryb (na podstawie danych słownikowych)*, Poznań 2018.
19. Rozporządzenie Ministra Środowiska z dnia 11 marca 2005 w sprawie ustalania listy gatunków zwierząt łownych (Dz. U. nr 45, poz. 433 i 434).
20. Skorupska-Raczyńska E., „Półgębkiem w pół słowa...” *Leksyka typowych i nietypowych miar, wag i wartości*, Gorzów Wielkopolski 2019.
21. *Słownik języka polskiego*, t. I-VIII, red. J. Karłowicz, A. A. Kryński, W. Niedźwiedzki, Warszawa 1900-1927.
22. *Słownik współczesnego języka polskiego*, red. B. Dunaj, Warszawa 1996.
23. Sokołowski J., *Ptaki Polski*, Warszawa 1977.
24. Solomon E. P., Berg L. R., Martin D. W., *Biologia*, tłum. A. Pecio, S. Hofman, Warszawa 2009.
25. *Uniwersalny słownik języka polskiego*, t. 1-4, red. S. Dubisz, Warszawa 2003.

Źródła internetowe

1. <https://www.pzlow.pl/>.
2. https://statut-pzl.pl/wp.content/uploads/2019/03/NOWY_STATUT_PZ%C5%81_2019.pdf.
3. https://pl.wikipedia.org/wiki/Polski_Zwi%C4%85zek_%C5%81owiecki.

Wild game is easily found...⁹⁰ **Animal names in proper names of hunting associations.**

The contribution to research on the sociolect of hunters

Abstract

The aim of the article is the analysis of highly legitimized proper names of hunting associations, with compounds related to animal names. There is also the attempt to establish the reasons of the choices which may indicate the values appreciated by hunters.

In total, 1.575 (out of 2.705 collected) names, with one of the compounds having a common animal name, were gathered and analyzed. The names belong to one of the most common types of compounds in the names of hunting associations. Out of 1.575 there are 138 unique ones. 52 compounds were used individually, while 86 were used twice or up to 119 times.

The analyzed names not only differentiate the hunting clubs but also reflect passions and interests of hunters and conceptualize their appreciated values. Moreover, the names are the key element which forms the identity of members of hunting associations and builds their affiliations stronger.

Keywords: linguistics, lexis, semantics, animal names, hunting

⁹⁰ A. Mickiewicz, *Pan Tadeusz or the Last Foray in Lithuania: a History of the Nobility in the Years 1811 and 1812*, tłum. L. Kress, Wyd. HarrowGate Press 2006, s. 45.